

УДК 349.422:349.6

О. М. Шуміло

ДОГОВІР КОНТРАКТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ

Здійснено аналіз правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції за сучасних умов з урахуванням історико-правових аспектів його розвитку. Визначено поняття та юридичну природу договору контрактації. Запропоновано у процесі укладання та виконання брати до уваги вимоги щодо охорони та використання природних об'єктів, що будуть задіяні сільськогосподарськими товаровиробниками для його виконання.

Актуальність теми дослідження продиктовано тим, що договір контрактації сільськогосподарської продукції розглядається в кількох галузях права і відповідних нормативно-правових актах. Його регламентують Цивільний (ст. 713) та Господарський кодекси України (ст. 272–274). Він посідає чільне місце серед договірних відносин з реалізації сільськогосподарської продукції в аграрному праві України [1, с. 87]. З іншого боку, у зазначених нормативних актах не знайшли поки що свого відображення питання екологічної безпеки. У зв'язку зі зміною системи планів і договорів державної закупівлі сільськогосподарської продукції виникає нагальне питання щодо раціонального використання природних об'єктів, що задіяні виробниками при виконанні договорів контрактації. Тому застосування цього правочину вимагає системних знань і розуміння його місця у системі національного права.

© Шуміло О. М., 2012

Загальновідомим і доведеним є той факт, що зараз усе більше у виробництві сільськогосподарської продукції застосовують монокультури, які виснажують землі сільськогосподарського призначення. З огляду на це серед науковців та екологічної громадськості України зростає стурбованість відсутністю належного системного правового регулювання не тільки безпечності сільськогосподарської продукції, але й природних об'єктів, які задіяні у сільськогосподарському виробництві.

Договору контрактації сільськогосподарської продукції у своїх працях приділяли увагу такі вчені, як С. М. Братусь, М. І. Козир, В. М. Корнієнко, В. І. Семчик, А. М. Статівка, В. М. Яковлев та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених договору контрактації сільськогосподарської продукції, слід зазначити, що хоча вони й мають міжгалузевий характер, у них недостатньо чітко сформульовано вимогу попередження та ефективної протидії екологічним правопорушенням під час його укладання та виконання. Адже врахування в договорі контрактації екологічних вимог можливе лише за умови застосування комплексного правового регулювання вказаного правочину.

Метою статті є аналіз правових норм декількох галузей права щодо регулювання відносин у сфері правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції. Її новизна полягає у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері з точки зору міжгалузевого підходу та обґрунтуванні екологічних вимог під час укладання цієї категорії договорів.

Для виявлення основних рис, а також ознак договору слід, перш за все, звернути увагу на походження, правову природу та історію становлення договору контрактації сільськогосподарської продукції. У різні часи, залежно від державного устрою та суспільного ладу, змінювався і зміст договору контрактації.

Першим об'єктом договору контрактації історично вважається бавовна, що контракутувалася із Середньої Азії та Закавказзя [2, с. 98]. Разом з тим у цивільному законодавстві дореволюційної Росії спеціальне регулювання відносин із закупівлі сільськогосподарської продукції було відсутнє. Судова практика того часу виходила з можливості застосування до цих правовідносин правил про договір купівлі-продажу або про договір «запродажу», що викликало суттєві заперечення з боку вчених-цивілістів [3, с. 585]. Часто при цьому вживався термін «законтраковані товари» для позначення товарів або припасів, яких ще немає у наявності у продавця, але які належать до виробництва або закупівлі ним у майбутньому, стосовно яких, однак, уже укладений договір купівлі-продажу. Проблема полягала в тому, що за чинним на той час законодавством договір купівлі-продажу передбачав наявність речі, яка перебуває у володінні продавця. Предметом купівлі-продажу не могли бути речі, що не існували на момент укладання договору, наприклад, майбутній врожай [4, с. 312].

СРСР на початку свого існування використовував поряд з іншими засобами договір контрактації як метод здійснення зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції та її споживачами для виконання важливого політичного та економічного заходу з об'єднання дрібних селянських господарств у великі колективні соціалістичні підприємства з метою створення міцної бази виробництва сільськогосподарської продукції та планомірного забезпечення її сировиною, а населення – продуктами харчування [5, с. 101].

Починаючи з 1961 р., державні закупівлі сільськогосподарської продукції здійснювалися на підставі договорів контрактації. Їх укладали на основі планових завдань держави, а виконання договорів контрактації означало подальший рух, динамічний розвиток відносин з планомірного проведення централізованих закупівель продуктів у колективних та державних сільськогосподарських господарствах та інших державних підприємствах. Договірної форми відносини щодо закупівель сільськогосподарської продукції набували лише після того, як обсяги закупівель у плановому порядку були визначені та розподілені між відповідними об'єктами [6, с. 110]. Таким чином, вирішальне значення для договору контрактації сільськогосподарської продукції мав державний план, адже власне договір був підпорядкований плану.

Останнім спеціальним актом СРСР щодо договору контрактації сільськогосподарської продукції можна вважати Положення про порядок укладання та виконання договорів контрактації сільськогосподарської продукції, затверджене 15 листопада 1983 р. Міністерством заготівель СРСР та Міністерством сільського господарства СРСР. Його метою було поліпшення організації, забезпечення виконання планів державних закупівель і договірних зобов'язань, зміцнення господарського розрахунку, правильна оцінка якості продукції, запобігання її втратам. Планувалося також розробити та прийняти Закон СРСР «Про державні закупівлі сільськогосподарської продукції» [7, с. 179].

Розвиток українського законодавства щодо договору контрактації в перші роки після проголошення незалежності здійснювався таким чином. Діяла стара редакція ЦК України 1963 р., у якому гл. 24 присвячена державним закупівлям сільськогосподарської продукції у колгоспів, радгоспів та інших господарств. Вона містила дві статті, що регламентували договір контрактації сільськогосподарської продукції та його зміст. Міністерством сільського господарства і продовольства були розроблені Примірні, а не Типові контракти (договори). Під час укладання контракту (договору) сторони вже мали право самостійно визначати умови контракту або договору, крім тих, що передбачені чинним законодавством.

Тому багатьма науковцями та практиками і сьогодні договір контрактації ототожнюється з державним замовленням. Це можна бачити, наприклад, у гл. XIV Інструкції про порядок ведення

систематизації законодавства в органах прокуратури, розділ «Заготівля і закупка сільськогосподарської продукції» [8].

З проголошенням суверенітету України договір контрактації не втратив своєї актуальності, але в цілому державою було визнано, що з ліквідацією державної системи контрактації сільськогосподарської продукції стара інфраструктура збуту продукції виявилася неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку [9]. З'явилося багато комерційних посередницьких структур, які не мали відповідної матеріально-технічної бази і купували продукцію за непрозорими схемами, що призвело до значної тінізації ринку. Потрібна була спеціальна ринкова інфраструктура для здійснення прозорих процедур продажу продукції виробниками безпосередньо споживачам, у тому числі посередницьким комерційним структурам, а також розгалужена заготівельно-збутова мережа, зорієнтована на велику кількість продавців і покупців та різних товарних партій продукції.

На жаль, сьогодні серед успішних стратегій діяльності підприємств, лідерів аграрної галузі України, перше місце посідає стратегія скорочення кількості культур для одночасного вирощування, спеціалізація. У спадок від колгоспів сучасним агрофірмам залишилися сівозмінні, які передбачали вирощування великої кількості різних сільськогосподарських культур. Однак така різноманітність була виправданою лише для планового господарства. В умовах жорсткої цінової конкуренції вирощування великої кількості сільгоспкультур, різноплановість господарства є занадто дорогим задоволенням. Можемо констатувати, що саме цієї стратегії дотримуються знані в Україні агрохолдинги – є приклади як вирощування на третині площ буряка фабричного (цукрового), так і фактично монокультури кукурудзи на зерно. Як правило, це стратегія вертикально інтегрованої компанії, оскільки для незалежного виробника важливо зберегти баланс між спеціалізацією та диверсифікацією виробництва. Недоліком цієї стратегії є те, що йдеться лише про раціональну економічну стратегію, але аж ніяк не раціональне землекористування [10].

Із прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України, що набрали чинності одночасно, змінилася і правова політика щодо договору контрактації. Перший кодекс розмістив вказаний договір у гл. 54, що регламентує купівлю-продаж, та відніс його до договірних зобов'язань. Другий – у гл. 30 «Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності». Суттєвим недоліком сучасного законодавства є той факт, що регулювання договорів контрактації сільськогосподарської продукції здійснюється нормами обох кодексів, викликаючи певні суперечності у процесі їх застосування.

Відмінності договору контрактації від договору поставки (а також від інших видів договорів купівлі-продажу) полягають в особливостях контрактованого товару: по-перше, предметом договору

контрактації є лише сільськогосподарська продукція у сирому вигляді або така, що пройшла первинну (тільки найнеобхіднішу обробку). Якщо ж продукція зазнала промислової обробки, то вона вже є продовольчим товаром, який може бути предметом договору поставки чи іншого виду купівлі-продажу, але не контрактації. Під сільськогосподарською продукцією (сільськогосподарськими товарами) відповідно до п. 2.15 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [11] та п. 14.1.234 ПК України слід розуміти товари, зазначені в групах 1–24 Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) згідно із Законом України «Про Митний тариф України», якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах).

Таким чином, у процесі вирощування сільськогосподарської продукції виробник задіює такі природні об'єкти: землі сільськогосподарського та лісгосподарського призначення, водного фонду; води та ліси.

Договір контрактації укладається лише щодо майбутніх товарів, які ще підлягають вирощуванню (наприклад, зерно, овочі тощо) чи виробництву в умовах сільського господарства (худоба, птиці). Отже, момент виконання договору не тільки не збігається з моментом його укладання, а й значно віддалений від нього у часі. Крім того, вирощування сільськогосподарської продукції пов'язане з умовами, що не залежать від волі виробника: адже можливі й посухи, непередбачених розмірів повені, масові захворювання худоби тощо. Тому в разі порушення умов договору контрактації (як правило, щодо кількості товару) досить часто трапляються випадки, коли виробник звільняється від відповідальності, оскільки остання базується на принципі вини (ст. 614 ЦК України). Якщо виробник доведе, що порушення зобов'язання сталося внаслідок випадку або непереборної сили, то згідно зі ст. 617 ЦК України він звільняється від відповідальності за таке порушення. Доказами підтвердження наявності природних та інших об'єктивних факторів, що свідчать про відсутність вини виробника, можуть бути відповідні довідки ветеринарного нагляду, метеослужби тощо [12, с. 79].

ЦК України посилається на загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, а ГК України передбачає певні особливості такого господарського договору. Вони полягають у встановленні істотних умов договору, а саме:

- видів продукції (асортименту), номеру державного стандарту або технічних умов, гранично допустимого вмісту у продукції шкідливих речовин;

- кількості продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;
- ціни за одиницю, загальна сума договору, порядок та умови доставки, строки здавання-приймання продукції;
- обов'язків контрактанта щодо надання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства;
- взаємної майнової відповідальності сторін у разі невиконання ними умов договору;
- інших умов, передбачених Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому КМ України.

Отже, зазначені вище умови під час укладення договору контрактації на основі державного замовлення набувають статусу істотних, і в разі відсутності в договорі вказівок хоча б щодо однієї з них договір уже не може вважатися укладеним.

Серед істотних умов договору, що зазначені, є й така, як гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продукції. Разом з тим актуальною зараз також є вимога не тільки щодо якості сільськогосподарської продукції, але й екологічно безпечних умов її вирощування. Це стосується не тільки таких традиційних вимог щодо охорони та використання природних об'єктів (земель, вод, лісів), але й новітніх, передбачених наприклад Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [13].

Велике значення у правовому регулюванні та забезпеченні єдності в практиці укладання договорів контрактації має Типовий договір, який до цього часу також не розроблений. Він має відображати найбільш суттєві загальні питання, без яких неможливим є укладення договору, і, оскільки вони є нормативними актами, то обов'язкові для учасників договірних відносин. Сторони не мають права вносити в договори зміни і доповнення, які суперечать Типовому договору. Типові договори контрактації – це нормативні акти, що регулюють найбільш важливі загальні питання, за допомогою яких компетентні органи керують укладанням договорів контрактації.

Типові договори контрактації як нормативні акти сприяють належному правовому регулюванню договірних відносин, пов'язаних з контрактацією сільськогосподарської продукції, тому що:

- а) норми, зафіксовані в Типових договорах, обов'язкові для учасників правовідносин, пов'язаних з контрактацією сільськогосподарської продукції;
- б) якщо сторони не включають у конкретний договір норми, необхідні для регулювання цих відносин, то діють обов'язкові норми типового договору;
- в) у разі включення сторонами в конкретний договір норм, що суперечать Типовому договору, ці норми визнаються недійсними, тому належить застосовувати норми Типового договору [5, с. 112].

Уперше Типові договори контрактації були застосовані у процесі контрактації сільськогосподарської продукції протягом 1925–1929 рр. Надалі в типових договорах передбачалися обов'язки виробника щодо закладки на визначеній площі громадських садів та громадських городів, необхідності зазначення загальної площі посівів у гектарах за видами культур. Вони регламентували також питання якості застосовуваного під час сівби насіння, встановлювали порядок виконання робіт з обробки землі, догляду за врожаєм, збору врожаю з дотриманням агромінімуму, включаючи обов'язок господарства утримувати у своєму штаті агронома [5, с. 105–108].

За сучасних умов, хоча подібні вимоги зустрічаються в інших гаузових нормативних актах, доречно було б включити їх до Типового договору контрактації з огляду на їх екологічну спрямованість і актуальність.

Договори контрактації сільськогосподарської продукції впливають на господарсько-правові дефініції. Наприклад, під час визначення зони бурякосіяння цукрового заводу враховуються площі, що засіяні цукровими буяками всіма господарствами, які уклали договори контрактації з цим цукровим заводом. Подібне можна спостерігати у визначенні сталої сировинної зони цукрового заводу: бурякосійні господарства різних форм власності, що вирощують цукрові буяки, які за своєю якістю відповідають національному стандарту України ДСТУ 4327:2004 «Коренеплоди цукрових буяків для промислового перероблення. Технічні умови» та забезпечують цей цукровий завод сировиною відповідно до договорів контрактації протягом не менше 5 (3) років.

Методологію розрахунку показника вироблення цукрози з одного гектара зони заготівлі (бурякосіяння) цукрового заводу визначено в п. 2.11. Площі посівів цукрових буяків кожного буяковиробника зазначаються в договорі контрактації, контролюються сировинною службою цукрового заводу і перевіряються в період проведення передзбирального обстеження [14].

Адже відомо, що розширення посівів під цукрові буяки без достатніх агротехнічних заходів призводить до зменшення гумусу в ґрунті, наслідком чого буде зниження врожайності. Тому необхідні агротехнічні заходи мають бути обов'язково відображені у договорі контрактації, особливо це стосується орендованих земель.

Як уже зазначалося, сторонами договору контрактації сільськогосподарської продукції є виробник і контрактант. Згідно зі ст. 14.1.235 ПК України, сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках і водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, і здійснює операції з її постачання. На нього договором контрактації мають бути покладені

обов'язки щодо раціонального використання природних об'єктів, якщо він їх зауचाє відповідно до договору контрактації.

Аналіз чинного господарського, аграрного, цивільного та іншого законодавства дозволяє зробити висновок, що договір контрактації сільськогосподарської продукції суттєво відрізняється від інших господарсько-правових договорів способом створення предмета зобов'язання та сферою дії договору. Таким чином, доцільним є виділення у Типовому договорі контрактації сільськогосподарської продукції екологізованих правових норм, які регламентують відносини щодо охорони та використання земель, вод та лісів при виробництві сільськогосподарської продукції з огляду на дотримання екологічних нормативів.

Список літератури: 1. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с. 2. Близнюк О. Договір контрактації сільськогосподарської продукції: історія та сучасність в застосуванні // Юридичний журнал, 2006. – № 5. – С. 98–107. 3. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Д. И. Мейер. – М. : Статут, 1997. – 290 с. 4. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с. 5. Лурье С. М. Договорные отношения сельскохозяйственных предприятий в СССР. Теория и практика / С. М. Лурье, М. И. Козырь. – М. : Наука, 1974. – 311 с. 6. Баховкина Л. Н. Государственное управление закупками сельскохозяйственных продуктов / Л. Н. Баховкина. – М. : Юрид. лит., 1978. – 136 с. 7. Семчик В. И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве / В. И. Семчик. – Киев : Наук. думка, 1984. – 232 с. 8. Про забезпечення систематизації законодавства в органах прокуратури : наказ Генеральної прокуратури України від 08.02.1993 № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP93013.html. 9. Про встановлення єдиного державного замовлення Української РСР на поставку продукції та виконання робіт (послуг) на 1992 рік : постанова Кабінету Міністрів УРСР від 16.08.1991 № 136 // Урядовий кур'єр. – 1991. – № 25–26. 10. Харсун Олексій. Стратегії успіху. Сім стратегій успішних сільгосппідприємств [Електронний ресурс] / Олексій Харсун. – Режим доступу: <http://kharsun.com.ua/articlesfiles/strategy/strategy.htm>. 11. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527. 12. Домбрутова А. Класифікація договорів купівлі-продажу за новим Цивільним кодексом України / А. Домбрутова // Юридична Україна. – 2003. – № 12. – С. 75–81. 13. Про захист тварин від жорстокого поводження : закон України від 21.02.2006 № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230. 14. Про затвердження Методичних рекомендацій з визначення показників вироблення цукрози з 1 гектара посівів зони заготівлі цукрових буряків : наказ М-ва аграрної політики України від 18.12.2006 № 779 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN25025.html.

Надійшла до редколегії 07.04.2012

Осуществлён анализ правового регулирования договора контрактации сельскохозяйственной продукции в современных условиях с учетом историко-правовых аспектов его развития. Определены понятие и юридическая природа договора контрактации. Предложено в процессе заключения и выполнения принимать во внимание требования относительно охраны и использования природных объектов, которые будут задействованы сельскохозяйственными товаропроизводителями для его исполнения.

The analysis of the legal adjusting of agreement of contracting of agricultural produce in modern terms is carried out taking into account the historical-legal aspects of its development. A concept and legal nature of contracting agreement are certain. It is proposed in the process of conclusion and implementation to take into account requirements in relation to a guard and use of natural objects that will be involved by agricultural commodity producers for his execution.